

A. BREIDAKS un J. RAPŠA

DIVI VĒRTĪGI MANUSKRIPTI

Ir zināmi tikai daži veclatgaliešu valodnieciskās literatūras pieminekļi. Līdz 1865. g. drukas aizliegumam iespiesta viena vārdnīca un divas gramatikas. Bija zināms arī J. Rimkeviča gramatikas manuskripts no 1810. g., bet diemžēl Lielā Tēvijas kara laikā tas pazudis. Tāpēc ikviens jauns atradums šajā jomā saista valodas vēstures pētnieku uzmanību.

Šajā rakstā sniegsim īsu informāciju par diviem nesen apzinātiem rokrakstiem: par kādu poļu – latviešu vārdnīcu un latgaliešu gramatiku, kas dod jaunus materiālus par veclatgaliešu rakstu valodas sākotni. Viļņas Valsts universitātes Zinātniskās bibliotēkas rokrakstu nodaļā glabājas „Poļu – latviešu vārdnīcas“ manuskripts (šifrs F 1, D – 11) ar piezīmi, ka tas nāk no Kauņas universitātes goda profesora Adalberta Becenbergera kolekcijas. Šī manuskripta kserokopija 1974. gadā tika uzdāvināta LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas reto grāmatu nodaļai. Tai pašā gadā poļu valodnieks S. F. Kolbuševskis atrada šīs vārdnīcas rokraksta fotokopiju valodnieces D. Zemzares materiālos.

Kserokopijas titullapā Viļņas universitātes Zinātniskās bibliotēkas darbinieki norādījuši aptuvenu uzrakstīšanas laiku – XIX gadsimts. Taču manuskripts ir krietni vien vecāks. „Poļu – latviešu vārdnīcas“ manuskripts uzrakstīts uz papīra, kas izgatavots Igaunijā Veru apriņķī Repinas papīrfabrikā 1764. gadā (uz ūdenszīmes skaidri redzams šis gadaskaitlis). Pēc lietuviešu zinātnieka E. Lauceviča domām manuskripts uzrakstīts 1766. gadā.¹ Manuskripta autors nav zināms. Poļu valodnieks S. F. Kolbuševskis izvirzījis hipotēzi, ka vārdnīcas autors varētu būt J. Karigers. Literatūrā ir ziņas, ka jezuīts J. Karigers ir izdevis vārdnīcu „Lexicon Lothavicum“, tomēr šis izdevums nav atrasts. Pēc bibliogrāfa Zommerfogela ziņām jezuīts J. Karigers (1662–1727 vai 1729) 18. gs. sākumā dzīvojis Daugavpilī, tad Vārkavā, bet mūža beigās darbojies kā misionārs Preiļos un Skaistkalnē. Bez poļu un vācu valodas viņš pratis arī latviešu valodu. Tātad ir iespējams, ka atrastā „Poļu – latviešu vārdnīcas“ manuskripta pirmavots ir J. Karigera vārdnīca „Lexicon Lothavicum“, kas varētu būt uzrakstīta laikā no 1717. gada līdz 1729. gadam. Savukārt pats manuskripts (vai iespiestā vārdnīca?) ticis pārrakstīts ap 1766. gadu. Spriežot pēc rokraksta, ir bijuši vismaz divi vārdnīcas

¹ E. Laucevičius. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. V., 1967, p. 142, 221; E. Laucevičius. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas. V., 1967, p. 469 (ūdenszīmes Nr. 3440). Diemžēl E. Lauceviča darbā laikam iespieduma kļūdas dēļ norādīta nepareiza manuskripta signatūra VKF 1984. Rokrakstā ar minēto šifru, kas glabājas Lietuvas PSR Zinātņu akadēmijas Centrālajā bibliotēkā, nav nekādu ūdenszīmju.

pārrakstītāji. Vārdnīcas beigās ir uzrakstītas pāris rindiņas citādā rokrakstā. Tās, šķiet, tapušas vārdnīcas lietošanas laikā un attiecas uz kādu dievkalpojumu.

Vārdnīcas materiāls ir sakārtots 176 slejās. Poļu vārdi izkārtoti pēc alfabēta. Vietumis poļu vārdi sakopoti ligzdu veidā pēc saknēm. Gramatiskais raksturojums vārdiem nav dots. Poļu vārdam šad tad ir norāde uz kādu citu sinonīmu vārdu. Latviešu tulkojumā var būt vai nu augšzemnieku, vai leļzemnieku forma, vai arī abas formas blakus. Bez mantotajiem vārdiem ir aizguvumi no slāvu, vācu, somugru valodām. Vārdnīcas materiāls ir ļoti interesants un zināmā mērā liecina par iespējamo manuskripta tapšanas laiku un vietu. Visai daudz te ir senu vārdu savienojumu, kas raksturīgi 17. un 18. gs. vārdnīcām, piem., *Dagon auts* 'kabatlakatiņš' 12., *Layku gromata* 'hronika' 41., *Krywu obols* 'gurķis' 72., *Sonu kauls* 'riba' 169. 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā šo savienojumu vietā nāk aizguvumi no vācu un slāvu valodām. Uzmanību piesaista arī daži īpatnēji apvidvārdi. Tā 131. slejā pretī poļu vārdam *Tkaczownia wid Krosna* dots tulkojums *Stelles byrde*. Vārds *birde* 'stelles' ir konstatēts tikai dažās zemgaliskajās izloksnēs ap Skaistkalni. Tātad autors varētu būt J. Karigers, kurš te dzīvojis kādu laiku, taču, kamēr nav atrasta J. Karigera iespīestā vārdnīca un salīdzināta ar manuskriptu, neko drošu par vārdnīcas autoru nevar apgalvot.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts 1975. g. saņēma no Latvijas PSR Valsts bibliotēkas kādas līdz šim nezināmas vecas latgaliešu gramatikas manuskripta fotokopiju. Pats rokraksts glabājas Lietuvas PSR Republikāniskajā bibliotēkā, bet tā mikrofilma – mūsu republikas Valsts bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu nodaļā.

Gramatikai ir divas titullapas. Otrajā titullapā anonīmais autors uzrakstījis poļu valodā „Sposoby Pisania y Mówienia Łotewskim Językiem Według Prawideł Gramatycznych Pokróctce zebrane Ku wygodzie potrzebniących Umenia tego Języka w Roku 1817.“ Šā darba nosaukuma latviskais tulkojums ir šāds: „Īsi savākti latviešu valodas rakstības un izrunas paņēmiēni saskaņā ar gramatikas likumiem šīs valodas prasmes apgūvēju ērtībai 1817. gadā“. Pirmajā titullapā ar citu roku uzrakstīts latīņu valodā „Gramatica Linguae Lotavicae“ (Latviešu valodas gramatika).

Gramatikas manuskriptā ir divi zīmogi. Ovālā zīmoga teksts ir latīņu valodā BIBLIOTHECA ALUMNORUM SEMINARII SAMOGITIENSIS (Žemaišu semināra audzēkņu bibliotēka). Apaļā zīmoga teksts ir lietuviešu valodā Metropolijos Kunigų Seminarijos Biblioteka Kaune (Metropolijas mācītāju semināra bibliotēka Kauņā). Kā redzam no zīmogu satura, tad šīs gramatikas rokraksts vispirms atradies Žemaišu garīgajā seminārā Varņos, pēc tam Kauņas garīgajā seminārā, un acīm redzot tas lietots par mācību līdzekli lietuviešu garīdznieku sagatavošanai, kuri vēlāk darbojušies Latgales katoļu draudzēs. Pēc tam gramatikas manuskripts glabājies Viļņas metropolijas bibliotēkā (šifrs RD 49) un vēlāk nodots Lietuvas PSR Republikāniskajai bibliotēkai.

Jaunatrastās gramatikas teksts ir uzrakstīts poļu valodā, gramatiskie termini rakstīti parasti latīņu valodā, bet veltījums lasītājiem, piemēri un paradigmas veclatgaliešu rakstu valodā. Visa gramatikas viela sakārtota 15 nodaļās (125 lpp.). Salīdzinot ar citām 19. gs. gramatikām, jaunatrastās gramatikas manuskriptā daudz plašāk un pilnīgāk aprakstīta veclatgaliešu rakstu valodas sistēma, ku-

ras pamatā ir Dienvidlatgales izloksnes. Reizēm dotas arī norādes par izlokšņu formām, kuras nesaskan ar rakstu valodas normām.

Tā kā gramatikas autors ir svešautietis, tad veclatgaliešu rakstu valodai nereti piedēvētas tai neraksturīgās latīņu valodas kategorijas. Līdzās nominatīvam, ģenitīvam, datīvam, akuzatīvam, lokatīvam un vokatīvam kļūdaini dots arī ablatīvs, iekļaujot šā locījuma kategorijā ģenitīvu savienojumā ar prievārdu *nu* 'no' un instrumentāli, piem., *nu to Kunga, nu tu Kungu, ar tu Kungu, ar tim kungim* 17. Gramatikā pareizi noskaidrotas tikai verbu īstenības, atstāstījuma, pavēles un vēlējuma izteiksmes. Turpretī divu darbā aplūkoto izteiksmju (cēloņa un secinājuma) ne veclatgaliešu rakstu valodā, ne Latgales izloksnēs patiesībā nemaz nebija. Šo izteiksmju kategorijā anonīmais autors dod īstenības un vēlējuma izteiksmju formas. Atstāstījuma izteiksmes nākotnes formas (piem., *Byuszku* 'es būšot' 76.) nepareizi dēvētas par nākotnes infinitīviem. Trūkumi sastopami arī divdabju klasifikācijā, šad tad gadās pat pilnīgi nereālas divdabju formas. Tomēr šīs anonīmās gramatikas manuskripta vērtību nosaka ne jau gramatisko formu raksturojums, kas nereti ir kļūdaini, bet darbā dotais bagātais valodas faktu materiāls, daudzās nomenu un verbu paradigmas.

Šajā informācijā mēs devām tikai vispārīgu vērtējumu diviem nesen apzinātiem manuskriptiem. Šo rokrakstu pilnīgu novērtējumu varēs dot tikai pēc to vispusīgas un detalizētas izpētes.